ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΚΟΦΑΣ*

ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΣΙΑΣ-ΕΥΡΩΠΗΣ ΣΤΟΝ ΜΕΤΑ-ΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΟ ΚΟΣΜΟ: ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ Ή ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΔΥΣΗ ΜΙΑΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ;

Το παρόν άρθρο εξετάζει τις σχέσεις της Ρωσίας με την Ευρώπη στα πλαίσια του νέου γεωπολιτικού περιβάλλοντος που αναδύεται σε αυτήν, μετά την κατάρρευση του ψυχροπολεμικού διπολισμού. Καθοριστικές για τις σχέσεις αυτές θα είναι οι εξελίξεις στο διεθνές και εγχώριο περιβάλλον της Ρωσίας. Όσον αφορά το διεθνές επίπεδο, το άρθρο συμπεραίνει ότι η ρωσική εξωτερική πολιτική έχει επαναπροσανατολιστεί σε μια πιο ρεαλιστική κατεύθυνση, που δίνει προτεραιότητα στα ρωσικά γεωπολιτικά συμφέροντα στον πρώην σοβιετικό χώρο. Αναφορικά με το εγχώριο σκηνικό, εξετάζεται η εγχώρια διαμάχη για τη θέση της Ρωσίας στον κόσμο και τη σχέση της με τη Δύση, όπως και οι τρεις κύριες σχολές που έχουν αναπτυχθεί στα πλαίσιά της.

Το συμπέρασμα είναι ότι καθώς ο αβέβαιος χαρακτήρας της μεταβατικής περιόδου στη Ρωσία τείνει να προκαθορίσει το ακαθόριστο του μέλλοντος της σχέσης της με την Ευρώπη, είμαστε αναγκασμένοι, τουλάχιστον για το άμεσο μέλλον, να ζήσουμε με την πιθανότητα και των δύο ακραίων σεναρίων.

Κατά το παρελθόν, η σχέση της Ρωσίας με την Ευρώπη[1] υπήρξε διόρρυθμη και ασαφής, καθώς κυμαινόταν από το επίπεδο της ευ-

* Ο Ανδρέας Γκόφας είναι απόφοιτος του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και του μεταπτυχιακού προγράμματος στη Διεθνή Πολιτική Οικονομία του Πανεπιστημίου του Warwick. Το παρόν άρθρο αντλεί σε μεγάλο βαθμό από τη διπλωματική εργασία που υποβλήθηκε στο ανωτέρω Πανεπιστήμιο.

1. Ο όρος «Ευρώπη» θα χρησιμοποιηθεί σε αυτό το άρθρο πολλές φορές μονάχα για να υποδηλώσει τη Δυτική Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ερμηνεία αυτή είναι αυστηρά λειτουργική και υιοθετήθηκε προκειμένου να διευκολυνθεί η εξέταση του ρόλου της Ρωσίας. Ως εκ τούτου, δεν υπονοεί τίποτα αναφορικά με το διαμφισβητούμενο και πολυσυζητημένο ερώτημα πού βρίσκονται τα όρια της Ευρώπης και πού σταματά η πολιτισμική της ταυτότητα.

καιριακής συνεργασίας σε αυτό της αντιπαράθεσης.[2] Για την Ευρώπη, η Ρωσία ήταν μια γεωγραφικά αποξενωμένη δύναμη που η ιστορική ανάπτυξη της κοινωνίας της την είχε τοποθετήσει στο περιθώριο της ηπείρου. Επιπλέον η αχανής εδαφική της έκταση της προσέφερε ένα σημαντικό πλεονέκτημα στους γεωστρατηγικούς συσχετισμούς της ευρωπαϊκής διπλωματικής σκηνής προκαλώντας τον μόνιμο φόβο του ρωσικού επεκτατισμού. Η τεράστια δημογραφική της δυναμική ενέπνεε δέος και προβληματισμό, ενώ η εντυπωσιακή της στρατιωτική ισχύς αποτελούσε παραδοσιακά μια απειλή για την ευρωπαϊκή ασφάλεια. Για τη Ρωσία, η Ευρώπη ήταν απειλητική, αλλά και σαγηνευτική, μια δύναμη εκπέμπουσα φως αλλά και μια δύναμη που ενσάρκωνε το σκότος. Σε όλη της την ιστορία η Ρωσία επαμφοτεριζόταν μέσα σε αυτή την αντιφατική προσέγγιση. Από τη μια μεριά, επιθυμούσε να γίνει πλήρες μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας, ενώ από την άλλη, οι φόβοι της για ενδεχόμενη διάβρωση της ιδιαίτερης ταυτότητάς της την ωθούσαν σε έναν αυτο-απομονωτισμό. Πράγματι, το ερώτημα του αν η Ρωσία αποτελεί μέρος της Ευρώπης ή όχι έχει αποτελέσει το αντικείμενο μιας μακράς και εκτεταμένης ιστορικής συζήτησης.[3]

Στον μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο το θέμα της σχέσης της Ρωσίας με την Ευρώπη, παραμένει στην κορυφή της ατζέντας και μας οδηγεί σε περαιτέρω προβληματισμό σχετικά με το θεμελιακό ερώτημα: τι είναι η Ευρώπη και πού βρίσκονται τα όριά της; Αναμφί-

2. Η συνεργασία χαρακτηρίζεται ευκαιριακή λόγω της ευκολίας με την οποία η Δύση εγκατέλειπε (και εξακολουθεί να εγκαταλείπει) την ιδέα της συνεργασίας με τη Ρωσία, όταν η άμεση και εμφανής χρησιμότητά της τερματιζόταν. Για παράδειγμα, μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου και την κατάπνιξη του επαναστατικού στοιχείου στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, με τη βοήθεια της Ρωσίας η Δύση την παραμέρισε. Το ίδιο σκηνικό, τηρουμένων των αναλογιών, επαναλήφθηκε μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, όπου η Δύση, αφού συνεργάστηκε με τον Γκορμπατσόφ για να τερματίσει τον διαμελισμό της Ευρώπης και να επιτύχει την επανένωση της Γερμανίας, άρχισε να αποσύρει το ενδιαφέρον της για άμεση συμμετοχή της Ρωσίας στα ευρωπαϊκά πράγματα.

3. Για μια ιστορικά πλούσια και άρτια τεκμηριωμένη ανάλυση της συζήτησης αυτής στη Ρωσία, από τον 19ον αιώνα έως την ανάδυση μιας μετα- κομμουνιστικής Ρωσίας, βλ. Iver B. Neumann, *Russia and Europe: A Study in Identity and International Relations*, Routledge, Λονδίνο 1996. Για μια συντομότερη, αλλά διεισδυτική, ανάλυση βλ. Edward H. Carr, «Russia and Europe as a Theme of Russian History», στο Richard Pares - A.J.P. Taylor (επιμ.), *Essays Presented to Sir Lewis Namier*, MacMillan, Λονδίνο 1956, σ. 357-393.

βολα, τα κριτήρια μπορεί να είναι γεωγραφικά, πολιτικά, θεσμικά, οικονομικά, ιδεολογικά ή οποιοσδήποτε συνδυασμός των πέντε.[4] Ωστόσο, ένα μεγάλο ποσοστό από τους ορισμούς που έχουν προσφερθεί για την Ευρώπη αποκλείουν τη Ρωσία, θεωρώντας τη μη-ευρωπαϊκή χώρα. Ειδικότερα, στη μετά το1989 περίοδο, υπάρχει μια τάση, η οποία εγκαινιάστηκε με το προκλητικό άρθρο του Samuel Huntington, «The Clash of Civilizations», ανακάλυψης νεο-μεσαιωνικών διαχωριστικών γραμμών στην Ευρώπη. Όσον αφορά τη Ρωσία, το εννοιολογικό οπλοστάσιο του Huntington βασίζεται στην ιδέα των βασικών διαφορών μεταξύ του δυτικού και του σλαβο-ορθόδοξου πολιτισμού, οδηγώντας τον στο συμπέρασμα ότι το βελούδινο παραπέτασμα του πολιτισμού έχει αντικαταστήσει το σιδηρούν παραπέτασμα της ιδεολογίας ως η πιο σημαντική διαχωριστική γραμμή στην Ευρώπη.[5] Τρία χρόνια αργότερα, ο Huntington με χαρακτηριστική πάλι ευκολία, συμπέρανε ότι η Ευρώπη τελειώνει εκεί όπου η δυτική χριστιανοσύνη τελειώνει και το Ισλάμ και η Ορθοδοξία ξεκινούν.[6] Υπεραπλουστευτικές υπερβολές αυτού του τύπου, όχι μόνο συσκοτίζουν παρά διαφωτίζουν τη σχέση μεταξύ Ρωσίας και Ευρώπης, το περιεχόμενο της οποίας ήταν πάντοτε περίπλοκο, αλλά τείνουν επίσης να αποφασίζουν προκαταβολικά για ένα από τα πιο δύσκολα και αμφιλεγόμενα ζητήματα της ευρωπαϊκής ιστορίας.[7]

4. Για έναν ορισμό της Ευρώπης ως πολιτισμική οντότητα, βλ. Iver B. Neumann - Jennifer M. Welsh, «The Other in European Self-Determination: A Critical Addendum to the Literature of International Society», *Review of International Studies*, τόμ.17, τχ. 4 (1991), σ. 327-348. Βλ. επίσης, William Wallace, *The Transformation of Western Europe*, Pinter/RIIA, Λονδίνο 1990. Για κλασικότερες μελέτες στο ζήτημα, βλ., μεταξύ άλλων, Denis de Rougemont, *The Idea of Europe*, MacMillan, Λονδίνο 1966· Oscar Halecki, *The Limits and Divisions of European History*, Sheed & Ward, Λονδίνο 1950, και Max Beloff, *Europe and the Europeans*, Chatto & Windus, Λονδίνο 1957.

5. Samuel P. Huntington, «The Clash of Civilizations», *Foreign Affairs*, τόμ. 72, τχ. 3, καλοκαίρι 1993, σ. 131.

6. Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, Νέα Υόρκη 1996, σ. 158.

7. Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να τονιστεί ότι η περίπτωση του Huntington είναι παρόμοια με αυτές των Francis Fukuyama και John Mearscheimer, υπό την έννοια ότι στηρίζουν και στηρίζονται σε μια αμερικανική ανάγκη για ένα μεγαλόπνοο σχέδιο και μια μανιχαϊστική προσέγγιση, που επιμένει να μειώνει τις περιπλοκότητες του μετα-ψυχροπολεμικού κόσμου σε λίγες μονολιθικές αρχές και τις συνδεόμενες με αυτές πολιτικές. Βλ. χαρακτηριστικά την κριτική του Barry

Ο Denis de Rougemont, ένας προεξάρχων θιασώτης της ευρωπαϊκής ιδέας, έγραψε ότι η Ρωσία, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, έχει την πολυτέλεια της επιλογής ανάμεσα στο να αποτελεί ή όχι οργανικό μέρος της Ευρώπης, ανάλογα με τις κοινωνικές ή πολιτικές της επιλογές.[8] Ωστόσο, το να θεωρεί κανείς τη σχέση της Ευρώπης με τη Ρωσία ως *a priori* συγκρουσιακή, όπως κάνει ο Huntington, είναι επικίνδυνα αποπροσανατολιστικό, επειδή, αφενός, μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να αποδειχθεί αυτοεκπληρούμενη προφητεία και, αφετέρου, επειδή, τόσο λόγω της δυναμικής της για οικονομική συνεργασία όσο και για τον ζωτικό ρόλο της στην ευρωπαϊκή ασφάλεια, η Ρωσία είναι ένας δυνητικά ιδιαίτερα σημαντικός εταίρος. Θεωρώντας, όπως ο Denis de Rougemont, ότι η Ρωσία και η Ευρώπη έχουν τη δυνατότητα να λειτουργήσουν η μια αυτόνομα από την άλλη αποτελεί, υπό τις παρούσες συνθήκες, παρατήρηση απλώς ακαδημαϊκή – αν όχι άκαιρη. Η Ρωσία δεν μπορεί πλέον να ξήσει στον αινιγματικό απομονωτισμό του παρελθόντος, και η Ευρώπη δεν μπορεί να αγνοήσει τη Ρωσία. Ασφαλώς και οι δύο έχουν άλλες επιλογές, αλλά είναι καταδικασμένες να μοιράζονται την ίδια ήπειρο, να συνυπάρχουν σε παρακείμενες γεωπολιτικές περιοχές και να αντιμετωπίζουν κοινές προκλήσεις.

Δεν είναι ασφαλώς στα πλαίσια των περιορισμένων στόχων του παρόντος άρθρου η εξέταση του ανωτέρω ζητήματος σχετικά με την «Ευρώπη». Η εισαγωγή της προβληματικής σχετικά με το αμφιλεγόμενο και πολυσυζητημένο αυτό θέμα, καθώς και η απόρριψη της *a priori* αποδοχής ενός θεμελιακού δυϊσμού στην Ευρώπη, πρέπει να αρκέσουν. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η εξέταση των σχέσεων Ρωσίας-Ευρώπης στον μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο και η παρουσίαση δυο πιθανών σεναρίων (συνεργασιακό και συγκρουσιακό) για το μέλλον.

Buzan στο πρόσφατο βιβλίο του Huntington, στο Barry Buzan, «Civilizational Realpolitik as the New World Order?», Survival, τόμ. 39, τχ. 1. άνοιξη 1997, σ. 180-183.

8. Denis de Rougemont, *ό.π.*, σ. 292.

1. Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: ΤΟ «ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ» Ή Η «ΕΠΙΤΑΧΥΝΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ;»

Όταν το Τείχος του Βερολίνου γκρεμίστηκε, η μανιχαϊκή δομή του Ψυχρού Πολέμου, πάνω στην οποία είχε οικοδομηθεί η μετα-πολεμική Ευρώπη, κατέρρευσε. Τα δραματικά γεγονότα του 1989 και ο ραγδαίος ρυθμός με τον οποίο ξεδιπλώνονταν οι ιστορικές αλλαγές που σηματοδοτούσαν οι «βελούδινες επαναστάσεις» στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη, έδιναν την εικόνα ενός συστήματος σε πλήρη αποσύνθεση.

Πολλοί, με επικεφαλής τον Francis Fukuyama, έσπευσαν να προσδιορίσουν τη δομική αυτή αλλαγή του διεθνούς συστήματος ως το «τέλος της Ιστορίας» και να διακηρύξουν το χάραμα μιας νέας εποχής σταθερότητας και ειρήνης, καθώς η επερχόμενη κατάρρευση της κομμουνιστικής ιδεολογίας, η χρεοκοπία του κράτους-έθνους και η συνεχώς επεκτεινόμενη διαπλοκή των παγκόσμιων οικονομιών θα οδηγούσε σε μια βαθμιαία συρρίκνωση των αιτιών του πολέμου.[9] Οι απόψεις του Fukuyama κάνουν αυτόματα το γύρο της υφηλίου και οι θεωρίες περί τέλους της Ιστορίας, που άλλοτε αποτελούσαν αποκλειστική ενασχόληση μιας φιλοσοφικής ελίτ, γίνονται αντικείμενο συζητήσεων σε όλα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης· η εκκοσμικευμένη αυτή παραλλαγή μιας θρησκευτικής τελεολογίας ανάγεται σε εξωτερική εικόνα της εποχής. Οπωσδήποτε δεν είναι εδώ κατάλληλος ο χώρος για να υπεισέλθουμε στις λεπτομέρειες του φιλοσοφικού υπόβαθρου μιας ιδέας στην οποία έχει αφιερωθεί μια σημαντική βιβλιογραφία και η οποία έχει ένα περίπλοκο γενεαλογικό δένδρο. Άλλωστε, η ίδια η εξέλιξη των πραγμάτων έδωσε τη δική της απάντηση στις τελεολογικές δοξασίες του Fukuyama και των ομοϊδεατών του. Αυτό που έχει σημασία να τονιστεί είναι ότι η θεωρητική αυτή κατασκευή προερχόταν από τα ίδια τα γραφεία του State Department.[10]

Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται η παραβίαση μιας βασικής αρχής: εκείνης σύμφωνα με την οποία «η κριτική σκέψη προάγεται

9. Francis Fukuyama, «The End of History», *The National Interest*, τόμ. 16, καλοκαίρι 1989, σ. 3-18 και Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Hamish Hamilton, Λονδίνο 1992.

10. Ο Fukuyama ήταν εκείνη την εποχή υποδιευθυντής του Γραφείου Πολιτικού Σχεδιασμού του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ και ουσιαστικά εξέφραζε στο δοκίμιό του την επίσημη εκδοχή της γραφειοκρατίας στην Washington.

μόνο από ανεξάρτητους ακαδημαϊκούς και διανοούμενους που μπορούν να αντισταθούν στα σαγηνευτικά δέλεαρ της γραφειοκρατίας».[11] Η διάκριση, άλλωστε, μεταξύ γραφειοκρατικής αντίληψης και κριτικής σκέψης αποτελεί έναν από τους βασικούς άξονες προβληματισμού του E.H. Carr στο κλασικό του έργο *The Twenty Years Crisis*, που γράφεται στις παραμονές της έκρηξης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν πλέον είναι εμφανής η χρεοκοπία της γραφειοκρατικής προσέγγισης στην αντιμετώπιση της επερχόμενης καταστροφής.[12]

Πέραν αυτής της κρίσιμης παρατήρησης, οι αποδοκιμασίες που ακολούθησαν τη δημοσίευση του δοκιμίου του Fukuyama, περιστρέφονταν γύρω από δύο κύριους άξονες. Πρώτον, θεωρήθηκε ότι οι απόψεις του τελευταίου στηρίζονταν σε μια παρερμηνεία του Hegel, τον οποίο μαζί με τον Kojeve, ο Fukuyama επικαλείται ως θεωρητική πηγή και φιλοσοφική εγγύηση της παρέμβασής του.[13] Δεύτερον, θεωρήθηκε ότι οι απόψεις του επίμαχου δοκιμίου ήταν προϊόν μιας επικίνδυνα εσφαλμένης αντίληψης για το τι συνεπαγόταν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Οπωσδήποτε, ανατρεπτικές μεταβολές τέτοιου μεγέθους, όπως η κατάρρευση του συστήματος που διαμόρφωσε τις συνθήκες και το πλαίσιο ειρήνης στη Γηραιά Ήπειρο για πενήντα σχεδόν χρόνια, μαρτυρούσαν ότι τα γεγονότα του 1989 αποτελούσαν την αναβίωση και όχι το τέλος της Ιστορίας, ή όπως το έθεσε ο Jacques Delors, την «επιτάχυνση της Ιστορίας».[14] Μόλις η ευφορία για το θρίαμβο της πλουραλιστικής δημοκρατίας και της οικονομίας της αγοράς καταλάγιασε, έγινε πλέον εμφανές ότι «η Ιστορία και η γεωγραφία, λησμονημένες και πα-

11. Πάνος Τσακαλογιάννης , *Η πολιτική διάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ. 26.

12. Edward H. Carr, *The Twenty Years Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, MacMillan, Λονδίνο 1939. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί στη σ. 16, «ο γραφειοκράτης, ίσως πιο κατηγορηματικά από οποιαδήποτε άλλη κοινωνική ομάδα, είναι προσηλωμένος στην καθεστηκυία τάξη, τη διατήρηση της ρουτίνας και την αποδοχή της πεπατημένης ως το "ασφαλές" κριτήριο δράσης».

13. Ο Ralf Dahrendorf, σε ένα μάλλον άκομψο ξέσπασμα εναντίον του Fukuyama, φτάνει στο σημείο να παρατηρήσει ότι, ενώ όλοι ασχολιόμασταν με τον εγελιανό Fukuyama, αυτός δεν είχε καν μπει στον κόπο να διαβάσει τον Hegel: Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolution in Europe*, Chatto and Windus, Λονδίνο 1990, σ. 35.

14. *Financial Times*, 19 Σεπτεμβρίου 1989.

ραμερισμένες από τους κανόνες και τη λογική του διπολισμού για ολόκληρες δεκαετίες, είχαν κάνει πανηγυρικά την επανεμφάνισή τους, η πρώτη για να απελευθερώσει τους λαούς της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης από ένα ολοκληρωτικό καθεστώς και η δεύτερη για να αναχαρτογραφήσει μεγάλα τμήματα της ηπείρου μας μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, την αποσύνθεση της Γιουγκοσλαβίας και την ένωση των δύο Γερμανιών».[15]

Τρία λοιπόν γεγονότα βρίσκονταν στην καρδιά του γεωπολιτικού μετασχηματισμού στην Ευρώπη: η κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και του συστήματος ασφαλείας της Ανατολής, η επανένωση της Γερμανίας, και η αποσύνθεση της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Οι γεωπολιτικές συνέπειες του μετασχηματισμού αυτού της Ευρώπης, που τα συγκεκριμένα γεγονότα συνεπάγονταν, είναι συγκρίσιμες με αυτές που ακολούθησαν τους δύο παγκοσμίους πολέμους. Επιπλέον, η κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και η επανένωση της Γερμανίας υποδήλωναν την ανατροπή του συστήματος της «Γιάλτας», ενώ η αποσύνθεση της πρώην Γιουγκοσλαβίας την ανατροπή της διευθέτησης των Βερσαλλιών. Ωστόσο, υπάρχει μια σημαντική διαφορά μεταξύ των μετά το 1989 αλλαγών και αυτών που ακολούθησαν το 1945 ή το 1919: μετά το 1989 δεν υπήρχε κάποιος νικητής έτοιμος ή πρόθυμος να επιβάλει μια «νέα παγκόσμια τάξη» και η συγκρότηση νέων κρατών-εθνών, όπως και η αναχαρτογράφηση των συνόρων, δεν υπάκουαν πλέον, ούτε διαμορφώνονταν στη βάση ενός διεθνούς συστήματος που στηριζόταν στην ισορροπία μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων.[16]

Αυτό υποδεικνύει ότι η παλιά ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη, και οι γεωπολιτικές εξισώσεις που την καθόριζαν, έχουν διαταραχθεί δραματικά. Τα κράτη αθούνται να αναζητούν έναν νέο ρόλο, ενδυναμώνοντας έτσι το κλίμα αβεβαιότητας και ρευστότητας που χαρακτηρίζει κάθε μεταβατική περίοδο. Ωστόσο, η κατάρρευση του Ψυχρού Πολέμου δε δημιουργεί μονάχα νέες προκλήσεις για την Ευρώπη, που φαίνεται σε επίπεδο μακροπολιτικής προσέγγισης να αποτελεί το κέντρο αστάθειας του μεταβαλλόμε-

15. Θεόδωρος Χριστοδουλίδης, «Το μετέωρο βήμα. Η κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο Θεόδωρος Χριστοδουλίδης - Κωνσταντίνος Στεφάνου (επιμ.), *Η Συνθήκη του Μάαστριχτ. Συνθετική Θεώρηση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1993, σ. 291.

16. Jacques Rupnick, «Europes New Frontiers: Remapping Europe», *Daedalus*, τόμ. 123, τχ. 3, Καλοκαίρι 1994, σ. 94.

νου διεθνούς συστήματος, αλλά ανοίγει και προοπτικές για μια νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική. Ειδικότερα, όσον αφορά στις ρωσο-ευρωπαϊκές σχέσεις, όπως έχει παρατηρήσει ο Γκορμπατσώφ, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου υποδεικνύει μια αναγνώριση ότι «το σύστημα διεθνών σχέσεων που είχε αναδυθεί μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και ήταν βαθιά ριζωμένο στους παρελθόντες αιώνες, οδηγούσε την ανθρωπότητα σε αδιέξοδο».[17] Οπότε λοιπόν, η αναδυόμενη ευρωπαϊκή τάξη, που είναι ακόμη υπό διαμόρφωση, έχει δημιουργήσει νέες προκλήσεις, αλλά και ανοίξει νέες προοπτικές για τις ρωσο-ευρωπαϊκές σχέσεις, ο χαρακτήρας των οποίων (συγκρουσιακός ή συνεργασιακός) θα είναι κεφαλαιώδους σημασίας για το μέλλον της Γηραιάς Ηπείρου.

2. ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΑΞΗ

«Η Ρωσία θεωρεί τον εαυτό της μεγάλη δύναμη και διάδοχο της Σοβιετικής Ένωσης και όλης της της ισχύος. Όλοι αντιλαμβάνονται ότι δεν μπορεί και δεν επιθυμεί να περιμένει στην αίθουσα αναμονής του "Ευρωπαϊκού Σπιτιού" ζητώντας άδεια εισδοχής». Αυτά δήλωνε προεδρικός εκπρόσωπος κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Γιέλτσιν στις Βρυξέλλες, το Δεκέμβριο του 1993.[18]

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τόσο λόγω των προοπτικών για οικονομική συνεργασία, όσο και λόγω του ζωτικού της ρόλου για την ευρωπαϊκή ασφάλεια, η Ρωσία είναι ένας δυνητικά πολύ σημαντικός εταίρος, που δεν μπορεί να παραγνωριστεί. Ωστόσο, η επιστροφή στην Ευρώπη και η οικοδόμηση ενός «Ευρωπαϊκού Σπιτιού» αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες. Ο τερματισμός της μανιχαϊκής αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης αποτελεί πλέον μέρος της Ιστορίας, καθιστώντας την ευρωπαϊκή πολιτική πολύ πιο περίπλοκη. Σίγουρα στην αναδυόμενη ευρωπαϊκή τάξη, η Ρωσία αποτελεί μια μεγάλη, αν και περιφερειακή, δύναμη. Η πολιτική του Γκορμπατσώφ για την εγκαθίδρυση ενός «Κοινού Ευρωπαϊκού Σπιτιού», παρ' όλες τις ασάφειές της και μολονότι ποτέ δε συνο-

17. Mikhail S. Gorbachev, «At the Threshold of the 21st Century», *Security Dialogue*, τόμ. 25, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1994, σ. 247-248.

18. Αναφέρεται στο Mark Galeotti, *The Age of Anxiety: Security and Politics in Soviet and Post-Soviet Russia*, Longman, Λονδίνο 1995, σ. 173.

δεύτηκε από ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα πράξεων για την εφαρμογή της, έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στην αποδέσμευση της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής από τη λενινιστική-σταλινική παράδοση και βοήθησε τη Σοβιετική Ένωση να νομιμοποιήσει το ρόλο της, που υπήρξε σημαντικός στα δρώμενα της Ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής.[19]

Ύστερα από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η πρώτη περίοδος της προεδρίας του Γιέλτσιν χαρακτηριζόταν από την ίδια ρεαλιστική προσέγγιση που έδινε έμφαση στην ανάγκη συνεργασίας με τη Δύση. Το 1994 η Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας μεταξύ Ε.Ε. και Ρωσίας (η οποία θα εξεταστεί αναλυτικότερα παρακάτω) χαιρετίστηκε από τον πρόεδρο Γιέλτσιν ως «το πρώτο βήμα από την Ευρωπαϊκή Ένωση, μετά από την κατάρρευση του Σιδηρούν Παραπετάσματος, στην κατεύθυνση αναγνώρισης της Ρωσίας ως πλήρους και κανονικού εταίρου στις σφαίρες της πολιτικής και οικονομίας».[20] Ο ίδιος δήλωσε επιπλέον ότι «η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ο πιο σημαντικός εταίρος της Ρωσίας στον κόσμο».[21]

Ωστόσο, το κλίμα αυτό αισιοδοξίας και ευφορίας που είχε διαμορφωθεί κατά τη διάρκεια της λεγόμενης «ρομαντικής περιόδου»[22] στις σχέσεις Ρωσίας-Δύσης, σύντομα αντικαταστάθηκε από έναν έντονο σκεπτικισμό. Ο δυτικός προσανατολισμός της ρωσικής κυβερνητικής πολιτικής αποτέλεσε αντικείμενο έντονης αντιπολιτευτικής κριτικής, θεωρούμενος ως μια εξευτελιστική πορεία μονομερών παραχωρήσεων, επιζήμιων για τα ρωσικά συμφέροντα. Καθώς η επίθεση των συντηρητικών στην κυβερνητική εξωτε-

19. Για την ευρωπαϊκή πολιτική του Γκορμπατσώφ, έτσι όπως αυτή συνδέθηκε με το σύνθημα ενός «Κοινού Ευρωπαϊκού Σπιτιού», βλ. μεταξύ άλλων, Neil Malcolm, «The Common European Home and Soviet European Policy», *International Affairs*, τόμ. 65, τχ. 4, 1989.

20. Summary of World Broadcasts - Former USSR, 25 Ιουνίου 1994, αναφέρεται στο John Roper - Peter van Ham, «Redefining Russia's Role in Europe», στο Vladimir Baranovsky (επιμ.), Russia and Europe: The Emerging Security Agenda, Oxford University Press/SIPRI, Οξφόρδη, 1997, σ. 507.

21. *Atlantic News*, 28 Ιουνίου 1994, αναφέρεται στο αν., σ. 507.

22. Τα κύριο χαρακτηριστικό αυτής της λεγόμενης ρομαντικής περιόδου ήταν η ρωσική συναίνεση στις δυτικές επιλογές. Η Ρωσία ψήφισε υπέρ των αποφάσεων των Ηνωμένων Εθνών για τον πόλεμο στον Κόλπο και την κρίση στην πρώην Γιουγκοσλαβία, υπέγραψε τη Συμφωνία START II και τη Συμφωνία για τη μείωση των συμβατικών οπλισμών στην Ευρώπη, και σχεδόν ολοκλήρωσε την απόσυρση των στρατευμάτων της από την Ανατολική Ευρώπη και τις χώρες της Βαλτικής.

ρική πολιτική άρχισε (και εξακολουθεί) να κερδίζει έδαφος, η Ρωσία υιοθέτησε μια περισσότερο ρωσο-κεντρική και γεωπολιτικά καθορισμένη εξωτερική πολιτική.[23] Έτσι, μέσα σε λίγα χρόνια, η ρωσική πολιτική έχει μεταστραφεί από τη διφορούμενη και ασαφή πολιτική του Γκορμπατσώφ, που συνδέθηκε με το σλόγκαν του «Κοινού Ευρωπαϊκού Σπιτιού», και τη «ρομαντική», κοσμοπολίτικη και δυτικόφιλη πολιτική της αρχικής περιόδου της προεδρίας του Γιέλτσιν, σε μια ξεκάθαρη πολιτική προάσπισης των στρατηγικών της συμφερόντων στην Ευρώπη. Αυτή η μεταστροφή ήταν ως ένα βαθμό αναπόφευκτη, αφού, όπως παρατηρεί ο Sergei Karaganov, πρέπει «να κατανοήσουμε ότι μια χώρα με το μέγεθος, την ιστορία και πολυπλοκότητα της Ρωσίας, σε συνδυασμό με την πνευματική, στρατιωτική και δυνητικά οικονομική της δύναμη, δε θα συμπεριφερθεί ως μια μεγεθυσμένη έκδοση του Μονακό».[24]

Υπό το πρίσμα της μεταστροφής αυτής στη ρωσική εξωτερική πολιτική και στις δραματικές γεωπολιτικές αλλαγές στην Ευρώπη, είναι σκόπιμο να εξεταστεί η εγχώρια πολιτική σκηνή και ιδιαιτέρως η εγχώρια συζήτηση αναφορικά με τα ρωσικά εθνικά συμφέροντα. Άλλωστε, μια αυστηρά ρεαλιστική προσέγγιση, παρότι χρήσιμη για μια συστημική ανάλυση των δυνάμεων στο διεθνές περιβάλλον, δεν μπορεί να πει ολόκληρη την ιστορία, καθώς δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εγχώριες τάσεις στη ρωσική πολιτική και οικονομική σκηνή επηρεάζουν τη διαμόρφωση της εξωτερικής της πολιτικής και την πρακτική εφαρμογή της τελευταίας. Οποιαδήποτε θεωρία αγνοεί το εγχώριο σκηνικό, υιοθετώντας ως υπόθεση εργασίας μια τεχνητή διχοτόμηση μεταξύ του εγχώριου και διεθνούς πεδίου, δεν μπορεί παρά να είναι ανεπαρκής.[25] Το άνοιγμα του

23. Για την άνοδο της Δεξιάς στη μετα-κομμουνιστική Ρωσία, χώρος που περιλαμβάνει ιμπεριαλιστές σαν τον Vladimir Zhirinovsky έως και θιασώτες της ναζιστικής ιδεολογίας, βλ. Andreas Umland, «The Post-Soviet Extreme Right,» *Problems of Post-Communism*, τόμ. 44, τχ. 4, Ιούλιος/Αύγουστος 1997, σ. 53-61, και Walter Laqueur, *Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia*, Harper Collins, Νέα Υόρκη 1994.

24. Sergei A. Karaganov - Robert D. Blackwill, «Introduction and Conclusions», στο Robert D. Blackwill - Sergei A. Karaganov (επιμ.), *Damage Limitation or Crisis? Russia and the Outside World*, CSIA Studies in International Security, αρ. 5, Brasseys, Washington D.C 1994, σ. 21.

25. Γι' αυτό το θέμα, γνωστό στη βιβλιογραφία των διεθνών σχέσεων ως το ζήτημα των επιπέδων ανάλυσης (the level - of - analysis problem), βλ. Barry Buzan, «The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered», στο Ken

«μαύρου κουτιού» του κράτους, δηλαδή η ανάλυση των εσωτερικών παραγόντων διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής, είναι επίσης απαραίτητο προκειμένου να διαμορφωθεί μια πληρέστερη εικόνα.

Η ρωσική σκέψη για τη θέση της Ρωσίας στον κόσμο και τη σχέση της χώρας αυτής με την Ευρώπη και τη Δύση γενικότερα, μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε τρεις κύριες τάσεις: τους «δυτικιστές» («Westernizers»), που πιστεύουν ότι η Ρωσία αποτελεί οργανικό και αναπόσπαστο μέλος ενός κοινού ευρωπαϊκού σπιτιού· τους Ρώσους εθνικιστές, οι οποίοι απορρίπτουν οποιαδήποτε στενή σχέση με τη Δύση, είναι δυσαρεστημένοι με το τρέχον δευτερεύον status της Ρωσίας στη διεθνή σκηνή και θεωρούν την ανοικοδόμησή της ως μεγάλης δύναμης πρωτεύοντα στόχο· και τους «ευρο-ασιατιστές» («Euro-Asianists»), που ισορροπούν την απόκλιση μεταξύ Ανατολής και Δύσης και θεωρούν ότι η Ρωσία έχει μια ειδική αποστολή γεφύρωσης των δύο πολιτισμών, διατηρώντας παράλληλα ανέπαφο τον ιδιαίτερο πολιτισμικό της χαρακτήρα.[26] Η πραγματική τρέχουσα κατάσταση είναι ασφαλώς πιο σύνθετη, και περιορίζοντας μια τόσο περίπλοκη συζήτηση, που αντλεί την επιχειρηματολογία και τη λογική της τόσο από τις ρωσικές πολιτιστικές ρίζες όσο και από τις σύγχρονες εξελίξεις, σε τρεις κατηγορίες, ενέχει τον κίνδυνο υπεραπλούστευσης. Ωστόσο, η κατηγοριοποίηση αυτή προσφέρει ένα χρήσιμο πλαίσιο για την εξέταση της ρωσικής εγχώριας πολιτικής σκηνής.

Οι «δυτικιστές» ακολουθούν το ιστορικό παράδειγμα του Μεγάλου Πέτρου και της Αικατερίνης της Β΄, θεωρώντας ότι η Ρωσία βρίσκει τους φυσικούς της συμμάχους και εταίρους στη Δύση. Οι έννοιες της ρωσικής ειδικής αποστολής (έννοια άρρηκτα συνδεδε-

---

Booth - Steve Smith (επιμ.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Λονδίνο 1994, σ. 198-216· Martin Hollis - Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1991, και J.D. Singer, «The Level-of-Analysis Problem in International Relations», στο K. Knorr - S. Verba (επιμ.), *The International System: Theoretical Essays*, Princeton University Press, Princeton 1961, σ. 77-92.

26. Για μια παρόμοια προσέγγιση βλ. John Roper - Peter van Ham, *ό.π.*, σ. 503-518, «Andrei Zagorski, Russia and the CIS», στο Hugh Miall (επιμ.), *Redefining Europe: New Patterns of Conflict and Cooperation*, Pinter/RIIA, Λονδίνο 1996, σ. 67-85, και S. Neil MacFarlaine, «Russia, the West and European Security», *Survival*, τόμ. 35, τχ. 3, φθινόπωρο 1993, σ. 3-25.

μένη με τον λεγόμενο ρωσικό μεσσιανισμό[27]) και της ρωσικής επιδίωξης για έναν ανεξάρτητο ρόλο συμβατό με την κληρονομιά της ως μεγάλης δύναμης, υποβιβάζονται από αυτή την προσέγγιση, η κύρια συλλογιστική της οποίας συμπυκνώνεται στις ακόλουθες γραμμές:

Η Σοβιετική Ένωση, και μαζί με αυτή η Ρωσία, παρέμειναν μακριά από το κύριο μονοπάτι της παγκόσμιας ανάπτυξης του διεθνούς συστήματος. Μισός αιώνας αντιπαράθεσης με τις αναπτυγμένες χώρες οδήγησε όχι μόνο σε μια συντριπτική ήττα, αλλά και στη μετάβαση της Ρωσίας στην παγκόσμια περιφέρεια... Η βαθιά οικονομική κρίση σε συνδυασμό με τις διαδικασίες αποσύνθεσης και ξεπεσμού ενδέχεται να οδηγήσουν σε μια κατάσταση όπου η Ρωσία όχι μόνο θα παραμείνει [εξοβελισμένη] στην περιφέρεια, αλλά θα κατρακυλήσει στις έσχατες θέσεις της... [Ως εκ τούτου] ο στόχος κλειδί για την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας θα πρέπει να είναι η προετοιμασία του εδάφους για την ανάδειξή της από την περιφέρεια στον πυρήνα της παγκόσμιας οικονομίας και την είσοδό της στο Γκρουπ των 7 (G-7).[28]

Οπότε, οι «δυτικιστές» θεωρούν την εγκαθίδρυση, στενών δεσμών με τη Δύση ως πρωτεύοντα στόχο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Ένα από τα κύρια σημεία που αποτελούν κοινό τόπο για όλους τους «δυτικιστές», είναι η πεποίθηση για την αναγκαιότητα οικονομικής ανασυγκρότησης της Ρωσίας, προκειμένου να ενσωματωθεί στις παγκόσμιες αγορές και να διασφαλίσει τη συμμετοχή της στους κύριους δυτικούς θεσμούς, όπως στο Γκρουπ των 7 (G-7), στην Παγκόσμια Τράπεζα, στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. Στο πεδίο ασφαλείας, οι «δυτικιστές» θεωρούν ότι τα ρωσικά συμφέροντα θα εξυπηρετηθούν καλύτερα με την ενσωμάτωση της Ρωσίας στις δυτικές δομές ασφαλείας, και κυρίως με την ενδυνάμωση του Οργανισμού για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη, καθώς έχει παραμείνει ο μοναδικός ευρωπαϊκός θεσμός στον οποίο η Ρωσία είναι πλήρες μέλος και η λειτουργία του, υπό την αρχή της ο-

27. Για το θέμα του ρωσικού μεσσιανισμού, βλ., μεταξύ άλλων, Michael Cherniavsky, «"Holy Russia": A Study in the History of an Idea», *American Historical Review*, τόμ. 63, τχ. 3 (1958), σ. 617-637, και Dimitri Stremooukhoff, «Moscow the Third Rome: Sources of the Doctrine», *Speculum*, τόμ. 28, τχ. 1 (1953), σ. 84-101.

28. Andrei Zagorski κ.ά, *After the Disintegration of the Soviet Union: Russia in a New World*, MGIMO, Μόσχα 1992, σ. 10.

μοφωνίας, παρέχει την εγγύηση ότι μπορεί να αντισταθεί σε αποφάσεις που θεωρεί ότι βλάπτουν τα συμφέροντά της.

Κατά τη διάρκεια της εκλογικής διαμάχης του 1993, τα μεταρρυθμιστικά κόμματα –Δημοκρατική Επιλογή της Ρωσίας, το Yavlinski-Boldyrev-Lukin Bloc (Yabloko), και το Κόμμα της Ρωσικής Ενότητας και Συμφωνίας του Sergey Shakhray- θεωρούνταν από εξωτερικούς παρατηρητές ως τα κόμματα που εκπροσωπούσαν το ρεύμα των «δυτικιστών».

Οι Ρώσοι εθνικιστές παρουσιάζουν πολλά κοινά με τους Σλαβόφιλους του 19ου αιώνα: Και οι δύο δίνουν έμφαση στον ξεχωριστό και ιδιαίτερο χαρακτήρα της Ρωσίας και θεωρούν τα δυτικά μοντέλα μη-εφαρμόσιμα σε αυτή. Ο συνδετικός κρίκος αυτής της μάλλον ανομοιογενούς ομάδας στοχαστών είναι μια έντονη δυσανασχέτηση με το παρόν δευτερεύον status της Ρωσίας στη διεθνή κονίστρα, διακοσμημένης με σωβινιστικά συνθήματα που καλούν σε μια ανασύσταση της «Μεγάλης Ρωσίας», στην ανασυγκρότηση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και στην επανάκτηση ενός ρόλου υπερδύναμης. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η εξωτερική πολιτική του Γκορμπατσώφ και της πρώτης περιόδου της προεδρίας του Γιέλτσιν ήταν μια εξευτελιστική πορεία μονομερών παραχωρήσεων, που συνιστούσε προσβολή για την εθνική αξιοπρέπεια. Οι Ρώσοι εθνικιστές απορρίπτουν τους στενούς δεσμούς με τη Δύση. Κατηγορούν τις πολιτικές οικονομικής μεταρρύθμισης, με βάση τα προγράμματα θεραπείας σοκ, ως μια «δυτική συνωμοσία» για να αποδυναμωθεί η ρωσική οικονομία και να αποκτήσει τελικά τον έλεγχο της τελευταίας η Δύση. Στο πεδίο της ασφαλείας θεωρούν ότι η επέκταση του ΝΑΤΟ συνιστά μια πολιτική «νεο-ανάσχεσης» και ένα πρόσχημα για την υφαρπαγή του ελέγχου των πρώην σοβιετικών στρατιωτικών συστημάτων.

Το εθνικιστικό, αντι-δυτικό αίσθημα, που έχει βαθιές ρίζες στη ρωσική παράδοση και τροφοδοτείται από τις σύγχρονες εξελίξεις, είναι ισχυρό μεταξύ των κοινών, καθημερινών Ρώσων, της νέας, μαφιόζικου τύπου, επιχειρηματικής κοινότητας, και μεταξύ ενός σημαντικού μέρους της ρωσικής elite, και ιδιαίτερα του στρατιωτικού κατεστημένου. Στο πολιτικό φάσμα η προσέγγιση αυτή μοιράζεται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, από κόμματα που εκτείνονται από την άκρα δεξιά ως την άκρα αριστερά. Αυτά περιλαμβάνουν το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα της Ρωσίας του Vladimir Zhirinovsky, το Κομμουνιστικό Κόμμα, το Αγροτικό Κόμμα,

και ένα σημαντικό ποσοστό ανεξάρτητων αντιπροσωπειών στη Δούμα, τη ρωσική Κάτω Βουλή.

Μεταξύ των δύο ακραίων τάσεων υπάρχει το πολιτικό ρεύμα των «ευρο-ασιατιστών», το οποίο εκπροσωπεί »μια μάλλον εκλεκτική κεντρώα γκρίζα περιοχή».[29] Αυτή η τρίτη κατηγορία, στην εγχώρια συζήτηση για τα εθνικά συμφέροντα της Ρωσίας, έχει τις ιστορικές της ρίζες σε μια συζήτηση που έλαβε χώρα μεταξύ ρωσικών κύκλων μεταναστών στη δεκαετία του 1920. Η προσέγγιση αυτή δίνει έμφαση στην ιδιαίτερη γεωγραφική θέση της Ρωσίας και τονίζει τον ιστορικό της ρόλο ως γέφυρα μεταξύ του δυτικού και ανατολικού πολιτισμού. Οι «ευρο-ασιατιστές» δίνουν προτεραιότητα στην ενδυνάμωση των οικονομικών, πολιτικών και αμυντικών σχέσεων μεταξύ των μελών της Κοινοπολιτείας των Ανεξαρτήτων Κρατών, και έμφαση στον ανατολικό προσανατολισμό της Ρωσίας προς τα ραγδαία αναπτυσσόμενα οικονομικά κράτη της περιοχής του Ειρηνικού. Λόγω ανθρωπογεωγραφικών ιδιαιτεροτήτων, η φωνή των «ευρο-ασιατιστών» βρίσκει ιδιαίτερη απήχηση στα ανατολικά και νότια μέρη της Ρωσικής Ομοσπονδίας, αλλά εκπρόσωποί της βρίσκονται κατά μήκος ολόκληρου του πολιτικού φάσματος, καθώς η προσέγγιση αυτή δεν έχει αποκρυσταλλωθεί σε έναν συγκεκριμένο κομματικό σχηματισμό.

Το φάσμα λοιπόν των απόψεων σχετικά με τα εθνικά συμφέροντα της χώρας και τη θέση της στην παγκόσμια κοινότητα είναι ιδιαίτερα ευρύ, κυμαινόμενο από έναν δίχως συμβιβασμούς «δυτικισμό» σε ακραίες μορφές ρωσικού εθνικισμού.

3. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΔΥΣΗ ΜΙΑΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ;

Το περιεχόμενο και οι παράμετροι ενός πλέγματος συνεργασιακών σχέσεων μεταξύ Ε.Ε. και Ρωσίας περιγράφονται με τον καλύτερο τρόπο από τη μεταξύ τους Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας, που υπογράφτηκε στην Κέρκυρα τον Ιούνιο του 1994.[30] Η Συμφωνία αυτή καλύπτει ένα μεγάλο εύρος τομέων συνεργασίας,

29. Andrei Zagorski, «Russia and the CIS», *ό.π.*, σ. 70.

30. Ευρωπαϊκές Κοινότητες, Επιτροπή, Πρόταση απόφασης σχετικά με τη σύναψη της Συμφωνίας Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας μεταξύ των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και των κρατών-μελών τους, αφενός, και της Ρωσίας, αφετέρου, 15 Ιουνίου 1994, COM (94) 257.

όπως τον πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό. Επιπλέον, προβλέπει το ενδεχόμενο ρωσικής συμμετοχής σε μια ευρύτερη περιοχή οικονομικής συνεργασίας στην Ευρώπη, την εγκαθίδρυση μιας κοινής ζώνης ελεύθερων συναλλαγών, καθώς και την εδραίωση πολιτικού διαλόγου σε όλα τα επίπεδα μέσω συχνών διαβουλεύσεων.

Ο πόλεμος στην Τσετσενία προκάλεσε σημαντικές καθυστερήσεις στη διαδικασία κύρωσης. Η αναβολή της τελευταίας από την Ε.Ε. προκλήθηκε στα πλαίσια της προσπάθειας της Ε.Ε. να επηρεάσει την πολιτική της Μόσχας στην Τσετσενία, η οποία έθετε σε κίνδυνο την εν λόγω Συμφωνία, θέτοντας σε αμφισβήτηση το ίδιο το πνεύμα της και την πιθανότητα πολιτικής εταιρικής σχέσης μεταξύ Ρωσίας και Ε.Ε.[31] Η διαδικασία κύρωσης επαναδρομολογήθηκε ύστερα από μια διακοπή από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο του 1995, και, σε κάθε περίπτωση, το μεγαλύτερο μέρος της Συμφωνίας καλύπτεται από την Ενδιάμεση Συμφωνία για το Εμπόριο και τα Συνοδευτικά Μέτρα, που υπογράφτηκε τον Ιούλιο του 1995, τέθηκε σε ισχύ τον Φεβρουάριο του 1996 και θα εξακολουθήσει να ισχύει έως ότου κυρωθεί και τεθεί σε εφαρμογή η Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας.[32]

Η ιδέα του συνδυασμού οικονομικής συνεργασίας και πολιτικής εταιρικής σχέσης αποτελεί έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους της Συμφωνίας Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας, καθώς η υποβόσκουσα αρχή, που αποτελεί τη βάση της, φαίνεται να είναι η προαγωγή της πολιτικής συνεργασίας διαμέσου της εμπλοκής της Ρωσίας σε ένα πλέγμα αμοιβαία προσοδοφόρων οικονομικών σχέσεων.[33]

31. Ο τότε Γάλλος πρωθυπουργός, Alain Juppé, κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στη Μόσχα τον Μάρτιο του 1995, τόνισε: «Δεν επιθυμούμε να απομονώσουμε τη Ρωσία. Επιθυμούμε, ωστόσο, να καταστήσουμε σαφές ό,τι η Ρωσία οφείλει να σεβαστεί υποχρεώσεις εκπορευόμενες από τη σχέση της με την Ε.Ε.». *Open Media Research Institute (OMRI) Daily Digest*, αρ. 47, μέρος I (7 Μαρτίου 1995), URL [http: //www.omri.cz / Publications / Digests / DigestIndex.html]. Μετέπειτα παραπομπές στο OMRI αναφέρονται σε αυτή την ηλεκτρονική διεύθυνση του Internet.

32. Ενδιάμεση Συμφωνία για το Εμπόριο και τα Συνοδευτικά Μέτρα μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, αφενός, και της Ρωσικής Ομοσπονδίας, αφετέρου. *Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, L. 247, τχ. 38, 13 Οκτωβρίου 1995.

33. Η στρατηγική αυτή επιβεβαιώθηκε από τα συμπεράσματα του Συμβουλίου Κορυφής της Μαδρίτης: «Καλές σχέσεις μεταξύ Ε.Ε. και μιας δημοκρατικής Ρωσίας είναι απαραίτητες για τη σταθερότητα στην Ευρώπη. Η Ε.Ε. έχει, επομένως, τη δέσμευση να προωθήσει την εγκαθίδρυση μιας ουσιώδους εταιρικής σχέσης με

Τα οικονομικά κίνητρα για πολιτική συνεργασία μεταξύ της Ε.Ε. και της Ρωσίας είναι, πράγματι, σημαντικά, καθώς υπάρχει μια πληθώρα πεδίων για οικονομική συνεργασία (εμπόριο, ενεργειακός τομέας, βιομηχανική συνεργασία, επιστήμη και τεχνολογία, διάστημα, διηπειρωτικά μεταφορικά δίκτυα, τηλεπικοινωνίες, περιβαλλοντολογική προστασία, πυρηνική ασφάλεια, εκπαίδευση, κτλ.).[34] Πιο συγκεκριμένα, από τη ρωσική πλευρά, πρέπει να τονιστεί ότι, ύστερα από την κατάρρευση του Συμβουλίου για Αμοιβαία Οικονομική Βοήθεια (Council for Mutual Economic Assistance - CMEA), η Ε.Ε. είναι ο πιο σημαντικός εμπορικός εταίρος της Ρωσίας.[35] Επιπλέον, η Ρωσία ενδιαφέρεται ιδιαίτερα να ενισχύσει και να επιταχύνει τη διαδικασία οικονομικής συνεργασίας με την Ε.Ε., καθώς αυτό θα προσφέρει την απαραίτητη, για την εγχώρια πολιτική, σταθερότητα και θα επιτρέψει την ανασυγκρότηση και τον εκσυγχρονισμό της στρατιωτικής της μηχανής. Υπό αυτό το πρίσμα, οι δυτικές επενδύσεις θεωρούνται απαραίτητη προϋπόθεση για τον εκσυγχρονισμό και την ανασυγκρότηση της ρωσικής οικονομίας.

Ένας άλλος πολλά υποσχόμενος τομέας συνεργασίας είναι ο ενεργειακός, τόσο λόγω της στρατηγικής του σημασίας όσο και λόγω του μεριδίου του στον συνολικό όγκο των εμπορικών συναλλαγών. Την περίοδο 1992-1994 οι εξαγωγές σε αυτόν τον τομέα αποτελούσαν την πηγή των μισών σχεδόν εσόδων σκληρού νομί-

---

τη Ρωσία, προκειμένου... να ενισχύσει τη σταθερότητα, να εδραιώσει την ειρήνη και ασφάλεια, και να αποφύγει νέες διαχωριστικές γραμμές στην Ευρώπη, και προκειμένου να επιτύχει πλήρη συσσωμάτωση της Ρωσίας στην κοινότητα των ελεύθερων και δημοκρατικών εθνών. Η Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας προσφέρει μια σταθερή βάση για την οικοδόμηση τέτοιων σχέσεων με τη Ρωσία». «The Madrid Summit Confirms the European Union's Strategy for future EU/Russia Relations. Europe», *Documents*, τχ. 1969, 10 Ιανουαρίου 1996, σ. 1. Γι' αυτό το ζήτημα, βλ. επίσης, Yuriy Borko, «Economic Transformation in Russia and Political Partnership with Europe», στο Vladimir Baranovski, *ό.π.*, σ. 479-497, και Yuriy Borko, «Possible Scenarios for Geopolitical Shifts in Russian-European Relations», στο Ola Tunander - Pavel Baev - Victoria Ingrid Einagel (επιμ.), *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*, Sage/PRIO, Λονδίνο 1997, σ. 196-213.

34. Ουσιαστικά, η Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας καταγράφει τριάντα τομείς για οικονομική συνεργασία.

35. Λ.χ., το 1993 οι ρωσικές εξαγωγές στην Ε.Ε. ήταν, σύμφωνα με την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τριάντα φορές υψηλότερες από αυτές στις ΗΠΑ και δέκα φορές υψηλότερες από αυτές στην Ιαπωνία· *Bulletin der Europaischen Union*, τχ. 1-2 (1994), σ. 86.

σματος για τη Ρωσία,[36] η οποία παρείχε το 10% περίπου των δυτικο-ευρωπαϊκών εισαγωγών σε πετρέλαιο και το 39% περίπου των εισαγωγών αερίου.[37] Το πιο πιθανό είναι ότι το ρωσικό μερίδιο στις εισαγωγές πετρελαίου της Ε.Ε. θα μειωθεί λόγω της βαθιάς κρίσης που μαστίζει την εθνική πετρελαιοπαραγωγική βιομηχανία, αλλά εκτιμάται ότι το πετρέλαιο και το αέριο θα παραμείνουν τα κύρια εξαγωγικά προϊόντα της Ρωσίας στη δυτική Ευρώπη.[38]

Από την πλευρά της Ε.Ε., υπάρχει επίσης ενδιαφέρον για την εμπέδωση και εμβάθυνση της οικονομικής συνεργασίας με τη Ρωσία, καθώς αποτελεί έναν τέλειο συμπληρωματικό εμπορικό εταίρο που προσφέρει σπάνιες πρώτες ύλες. Όσον αφορά στον κρίσιμο τομέα της ενέργειας –οι κύριοι άξονες της συνεργασίας σ' αυτόν καθορίζονται από ένα ειδικό άρθρο (το άρθρο 65) της Συμφωνίας Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας– οι δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες ενδιαφέρονται για την πλήρη φιλελευθεροποίηση των ρωσικών εξαγωγών καυσίμων και τη διασφάλιση της προσφοράς τους. Επιπλέον, οι δυτικο-ευρωπαίοι επενδυτές ενδιαφέρονται για την τεράστια νέα ρωσική αγορά και τα ιδιαίτερα υψηλά υποσχόμενα κέρδη. Γενικότερα, συμφέρει την Ε.Ε. μια οικονομικά εύρωστη, και κατ' επέκταση πολιτικά σταθερή Ρωσία, λόγω του ζωτικού της ρόλου στην ευρωπαϊκή σταθερότητα και ασφάλεια.

Ωστόσο, η οικονομική αλληλεξάρτηση ως παράγοντας ενδυνάμωσης των Ρωσο-ευρωπαϊκών σχέσεων δε θα πρέπει να υπερεκτιμηθεί. Υπό αυτό το πρίσμα, αξίζει να τονιστεί ότι, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την κατάρρευση του κομμουνισμού, υπάρχει μια διάχυτη «οικονομο-ευφορία», που συνοψίζεται στην άποψη ότι η παγκόσμια ειρήνη θα προαχθεί από την αυξανόμενη οικονομική αλληλεξάρτηση. Καθώς λοιπόν η εμπιστοσύνη στον οικονομικό παράγοντα έχει αυξηθεί και καθώς πολλαπλασιάζονται οι φωνές που αποδίδουν τόση σημασία στην αύξουσα παγκόσμια διαπλοκή των οικονομιών για την επίλυση των προβλημάτων, ώστε να έχει αναγορευθεί σε πανάκεια, μερικές διευκρινιστικές παρατηρήσεις είναι απαραίτητες.

36. Yuriy Borko, «Economic transformation in Russia and political partnership with Europe», *ό.π.*, σ. 485.

37. European Communities, Statistical Office, *External Trade*, 1994· European Communities, Statistical Office, *Balance of Payments*, 1994; αναφέρονται στο αν., σ. 486.

38. Στο ίδιο, σ. 485.

4. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑΣ

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να θέσουμε το ερώτημα αν μπορεί το διεθνές εμπόριο να αποτελέσει παράγοντα ειρήνης μεταξύ των κρατών και η οικονομική αλληλεξάρτηση να μειώσει τα κίνητρα χρήσης βίας ως μέσο διευθέτησης των διαφορών.[39] Κάποιοι, τα λεγόμενα «οικονομικά περιστέρια» («economic doves»), απαντούν στην ερώτηση καταφατικά, ισχυριζόμενοι ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση μειώνει την πιθανότητα βίαιων συγκρούσεων, καθώς εξασθενεί τα κίνητρα προσφυγής σε στρατιωτικά μέσα. Ωστόσο, οι θιασώτες της αντίθετης σχολής σκέψης, τα λεγόμενα «οικονομικά γεράκια» («economic hawks»), υιοθετούν μια πιο σκεπτικιστική θέση συμπεραίνοντας ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση αυξάνει το βαθμό τρωτότητας και απειλεί με την εξασθένιση του κράτους, καθώς αυξάνει την εξάρτησή του από τις πηγές άλλων, οι οποίες μπορούν να βρεθούν στις παγκόσμιες αγορές· πάνω στις τελευταίες τα κράτη έχουν περιορισμένη δυνατότητα ελέγχου.[40]

Στο γνωστό εγκώμιό του για το διεθνές εμπόριο, ο John Stuart Mill προσχώρησε στην ιδέα ότι η παγκόσμια διαπλοκή των οικονομιών και το διεθνές εμπόριο, δημιουργώντας αμοιβαία εξάρτηση, θα αποτελούσαν παράγοντα ειρήνης: «Είναι το εμπόριο που ταχύτατα καθιστά τον πόλεμο παρωχημένο, ενδυναμώνοντας και πολλαπλασιάζοντας τα φυσικά συμφέροντα που βρίσκονται σε φυσική αντίθεση με αυτό».[41] Ωστόσο, με την ίδια του τη συνεισφορά στην οικονομική θεωρία υπονόμευσε αυτές τις ελπίδες. Η απα-

39. Το ερώτημα αυτό έχει προβληματίσει τόσο διανοητές προηγούμενων αιώνων όσο και τη σύγχρονη βιβλιογραφία. Για μια τεκμηριωμένη και περιεκτική παράθεση της βιβλιογραφίας που έχει αναπτυχθεί για την ανωτέρω προβληματική, βλ. Mark W. Zacher - Richard A. Matthew, «Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands,» στο Charles W. Kegley Jr (επιμ.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, St. Martins Press, Νέα Υόρκη 1995, σ. 107-150.

40. Beverly Crawford, «The New Security Dilemma Under International Economic Interdependence», *Millennium*, τόμ. 23, τχ. 1 (1994), σ. 25. Στο θέμα βλ. επίσης, Neil R. Richardson, «International Trade as a Force for Peace», στο Charles W. Kegley Jr. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 281-294.

41. «It is commerce which is rapidly rendering war obsolete, by strengthening and multiplying the personal interests which are in natural opposition to it», στο John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, 7η έκδ., Λονδίνο 1929, σ. 582.

ραίτητη βάση για την ιδέα ότι η αυξανόμενη, από την παγκόσμια διαπλοκή των οικονομιών, οικονομική αλληλεξάρτηση θα οδηγήσει σε ένα συνεργασιακό πλέγμα σχέσεων μεταξύ των κρατών, καθιστώντας παρωχημένες την έννοια και πρακτική του πολέμου, είναι η πίστη ότι η εξάρτηση του Α από τον Β είναι περίπου ίδια με την εξάρτηση του Β από τον Α. Ο Mill, όμως, ήταν από τους πρώτους που κατέδειξαν ότι παρότι το διεθνές εμπόριο είναι αμοιβαία προσοδοφόρο, ωστόσο, το προερχόμενο από αυτό υλικό όφελος δε διανέμεται ισότιμα μεταξύ των εμπορικά συναλλασσόμενων κρατών.[42]

Αυτή ακριβώς είναι και η φύση του εμπορίου μεταξύ Ε.Ε. και Ρωσίας, καθώς είναι ασυμμετρικό τόσο ως προς τον όγκο όσο και ως προς τη δομή του.[43] Το 1995 το μερίδιο της Ρωσίας στο συνολικό εξωτερικό εμπόριο της Ε.Ε. ήταν μόνο της τάξεως του 3,5%, ενώ το αντίστοιχο μερίδιο της Ε.Ε. στο συνολικό ρωσικό εξωτερικό εμπόριο (συμπεριλαμβανομένου του εμπορίου με τις χώρες της Κοινοπολιτείας των Ανεξαρτήτων Κρατών - CIS) ήταν 35%.[44] Επιπλέον, η δομή του εμπορίου ανά προϊόν είναι ασυμμετρική, καθώς η Ρωσία εξάγει κυρίως πετρέλαιο, πρώτες ύλες και ημι-βιομηχανικά προϊόντα, ενώ οι δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες εξάγουν κυρίως μηχανολογικά προϊόντα, εξοπλισμό μεταφορικών μέσων και βιομηχανικά αγαθά. Γι' αυτόν τον λόγο, ο όγκος και η δομή του εμπορίου δεν ανταποκρίνονται στην οικονομική δυναμική και τις ανάγκες της Ρωσίας. Οι προσεγγίσεις των δυο εμπορικά συναλλασσόμενων μερών δε συμπίπτουν, καθώς η Ρωσία ενδιαφέρεται να αλλάξει την παρούσα μορφή του εμπορίου καθιστώντας την πλησιέστερη σε αυτή του εμπορίου μεταξύ αναπτυγμένων κρατών, και επομένως βασισμένη στη βιομηχανική εξειδίκευση, ενώ η Δυτική Ευρώπη ενδιαφέρεται περισσότερο, τουλάχιστον για το άμεσο μέλλον, στη διατήρηση της υπάρχουσας δομής του εμπορίου, παρότι μακροπρόθεσμα η ανασυγκρότηση της δομής των εισαγωγών

42. John Stuart Mill, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, Essay I, Λονδίνο, 1844, σ. 1-46.

43. Yuriy Borko, «Economic transformation in Russia and political partnership with Europe», *ό.π.*, σ. 482-485.

44. European Communities, Statistical Office, *External Trade*, αρ. 7, 8 & 9 (1996), και «Russia: Foreign Economic Relations. Trends and Prospects», *Quarterly Review* (Μόσχα), τχ. 1 (1996), σ. 65, αναφέρονται στο Yuriy Borko, ό.π., ο οποίος έχει υπολογίσει το ποσοστό της Ε.Ε.

από τη Ρωσία θα μπορούσε να εξασφαλίσει μια σταθερή αύξηση των εξαγωγών προς αυτή.

Συνοψίζοντας, τα θετικά κίνητρα για οικονομική συνεργασία μεταξύ Ρωσίας και Ευρώπης (το αμοιβαίο συμφέρον για δυτικοευρωπαϊκές επενδύσεις στη Ρωσία, ο κρίσιμος τομέας της ενέργειας, και κυρίως το αμοιβαίο συμφέρον για την προώθηση της ευρωπαϊκής σταθερότητας) δεν έχουν ακόμη αντισταθμίσει τις αρνητικές διαστάσεις αυτής της αλληλεπίδρασης (ασυμμετρίες στον όγκο και τη δομή του εμπορίου, το οποίο δεν ανταποκρίνεται στις ρωσικές ανάγκες).

Συμπεραίνοντας, ένα τελευταίο σχόλιο είναι απαραίτητο. Σε αντίθεση με τις ντετερμινιστικές υποθέσεις της διάχυτης μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την κατάρρευση του κομμουνισμού «οικονομο-ευφορίας», που έχει αναγορεύσει τις ευεργετικές επιδράσεις του διεθνούς εμπορίου και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας σε πανάκεια για όλα τα προβλήματα, η οικονομική αλληλεξάρτηση αποτελεί αναγκαία, αλλά σε καμία περίπτωση επαρκή, προϋπόθεση, για την εδραίωση της σταθερότητας και την εμπέδωση ενός συνεργασιακού πλέγματος σχέσεων μεταξύ Ευρώπης και Ρωσίας. Πέρα από την πρακτική οικονομική συνεργασία, μια εταιρική σχέση σε πολιτικό επίπεδο προϋποθέτει και απαιτεί ένα πλαίσιο αμοιβαία ευνοϊκών αντιλήψεων και την αντικατάσταση των παλαιών αρνητικών στερεοτύπων από αμοιβαία εμπιστοσύνη. Ασφαλώς, οι ρωσικές αντιλήψεις για την Ευρώπη, και αντίστροφα, δεν είναι τόσο μονολιθικές και κατηγορηματικές όπως στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, αλλά ο απαραίτητα υψηλός βαθμός αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των δυο μερών δεν έχει ακόμη διαμορφωθεί. Ένα τέτοιο κλίμα, άλλωστε, δεν μπορεί παρά να είναι προϊόν μακράς συνεργασίας μεταξύ των κρατών και αυτή η διαδικασία, λόγω της παρατεταμένης απομόνωσης της Ρωσίας από την Ευρώπη, έχει μόλις αρχίσει.

5. ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ;

Η αντιπαράθεση είναι ασφαλώς το χειρότερο σενάριο για το μέλλον των σχέσεων Ρωσίας - Ευρώπης. Το περιεχόμενο και οι παράμετροί του μπορούμε να ισχυριστούμε ότι καθορίζονται από το άρθρο του Zbigniew Brezinki, «The Premature Partnership», στο

Foreign Affairs και το άρθρο του Yuri Afanasiev, «Reform is Dead» στο ίδιο περιοδικό και τεύχος.[45] Το πρώτο εκθέτει τους όρους του άκαμπτου δυτικού ρεαλισμού, που θεωρεί ότι ο ρωσικός «νεο-επεκτατισμός» –καθώς ως προϊόν μιας τέτοιας πολιτικής εκλαμβάνονται τα σημάδια της ρωσικής κυριαρχίας στον μετα-σοβιετικό χώρο– πρέπει να απαντηθεί με μια δυτική «νεο-ανάσχεση», και ότι η έννοια της συνεργασίας με τη Ρωσία αποτελεί μια «πρόωρη» ιδέα. Το δεύτερο εκθέτει το φόβο των Ρώσων ότι η χώρα τους δε θα μπορέσει να υπερβεί τη βαθιά ριζωμένη αυτοκρατορική και προσβεβλημένη από μια παρατεταμένη οικονομική δυστοκία παράδοσή της. Και τα δύο τροφοδοτούν τα ένστικτα και τα επιχειρήματα εκείνων στη Δύση, και τη Ρωσία, που πάσχουν από ένα είδος ψυχροπολεμικής νοσταλγίας και νιώθουν πιο άνετα με τη μανιχαϊκή λογική της διπολικής αντιπαράθεσης.

Αναμφίβολα, η αντιπαράθεση αποτελεί ένα πιθανό σενάριο. Μια νέα επιστροφή της Ρωσίας στην ολιγαρχία δεν πρέπει και δεν μπορεί να αποκλειστεί. Παλαιά στερεότυπα και φοβίες για μια «δυτική συνωμοσία» και αντι-δυτικά αισθήματα είναι ισχυρά μεταξύ των καθημερινών Ρώσων και μέρος του ρωσικού κατεστημένου. Αυτή η συμπεριφορά, που έχει βαθιές ρίζες στη ρωσική ιστορία, τροφοδοτείται από ένα έντονο αίσθημα πληγωμένης εθνικής αξιοπρέπειας λόγω της ξαφνικής απώλειας μιας μεγάλης και πανίσχυρης αυτοκρατορίας, και από ένα αυξανόμενο αίσθημα απογοήτευσης και δυσανασχέτησης με το εμφανές χάσμα μεταξύ των λόγων και πράξεων της Δύσης, αναφορικά με τη δηλωμένη ετοιμότητά της να βοηθήσει τη ρωσική μεταρρύθμιση.

Η επανεκλογή του Μπόρις Γιέλτσιν στις προεδρικές εκλογές του Ιουνίου του 1996 και το τέλος του πολέμου στην Τσετσενία έχουν συνεισφέρει στη διαδικασία πολιτικής σταθεροποίησης και ευνοήσει την περαιτέρω οικονομική μεταρρύθμιση και ανασυγκρότηση. Ωστόσο, τόσο η συνέχεια των παραδόσεων όσο και μια τάση εκσυγχρονισμού είναι παρούσες στη σύγχρονη Ρωσία. Αν η τρέχουσα διαδικασία οικονομικής μεταρρύθμισης και σταθεροποίησης ακολουθηθεί από μια νέα οικονομική και κοινωνική κρίση· αν ακραίες πολιτικά παρατάξεις που εμπνευσμένες από μια εθνικιστι-

45. Zbigniev Brzezinski, «The Premature Partnership», *Foreign Affairs*, τόμ. 73, τχ. 2, Μάρτιος-Απρίλιος 1994, σ. 67-82, και Yuri Afanasiev, «Russian Reform is Dead», *Foreign Affairs*, τόμ. 73, τχ. 2, Μάρτιος-Απρίλιος 1994, σ. 21-27.

κή ιδεολογία ζητούν την ανασύσταση της «Μεγάλης Ρωσίας», αναλάβουν την εξουσία· αν τα ρωσικά «γεράκια» επιτύχουν σε μια νέα στρατιωτική περιπέτεια παρόμοια με την Τσετσενία· και αν η νέα μαφιόζικου τύπου επιχειρηματική κοινότητα που έχει τα ίδια συμφέροντα στο παρόν μεταβατικό και αβέβαιο κλίμα, το οποίο εκμεταλλεύεται κερδοσκοπώντας στη μαύρη αγορά και γι' αυτό έχει προσπαθήσει να υπονομεύσει τη διαδικασία μεταρρύθμισης, αποκτήσει μεγαλύτερη δύναμη και επιρροή, τότε το σενάριο της αντιπαράθεσης θα μπορούσε να αποτελέσει σχεδόν βέβαιο αποτέλεσμα.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονιστεί ότι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ρωσική εξωτερική πολιτική, μετά το τέλος της «ρομαντικής περιόδου» με τη Δύση, έχει επαναπροσανατολιστεί σε μια πιο ρεαλιστική και γεωπολιτικά καθορισμένη κατεύθυνση, που δίνει προτεραιότητα στον πρώην σοβιετικό χώρο. Ιδιαίτερα, μετά την παραίτηση τον Ιανουάριο του 1996 του μέχρι τότε Υπουργού Εξωτερικών Andrei Kozyrev, ο αντικαταστάτης του Yevgeniy Primakov –πρώην επικεφαλής της Εξωτερικής Υπηρεσίας Πληροφοριών– έχει ακολουθήσει μια «ευρο-ασιατική» πολιτική. Όπως άλλωστε ο ίδιος ο Primakov έχει τονίσει, επιθυμεί να ακολουθήσει μια μέση πολιτική μεταξύ του ακραίου σοβιετικού τύπου αντι-δυτικισμού και αυτού που αποκάλεσε ρομαντική φιλοδυτική προσέγγιση του προκατόχου του Andrei Kozyrev.[46] Επιπλέον, δεν είναι τυχαίο ότι ο διορισμός του Primakov χαιρετίστηκε από τον Gennadii Zyuganov, που τον περιέγραψε ως έναν «έμπειρο και ικανό πολιτικό άνδρα», και τον Vladimir Zhirinovsky, που αποκάλεσε τον διορισμό του ως «την καλύτερη διαθέσιμη επιλογή».[47] Βέβαια, όπως παρατηρεί ο Alexei Arbatov, το γεγονός ότι ο διορισμός του Primakov χαιρετίστηκε από όλες τις παρατάξεις του ρωσικού πολιτικού φάσματος, περισσότερο πιστοποιεί το επαγγελματικό του κύρος παρά υποδηλώνει την εμφάνιση μιας γενικής συναίνεσης για τις εξωτερικές σχέσεις της Ρωσίας.[48] Ωστόσο, ο επαναπροσανατολισμός της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής και η ραγδαία αυξανόμενη δραστηριότητα της Ρωσίας στον πρώην σοβιετικό χώρο όχι μόνο μαρτυρούν το μάλλον αντίθετο, αλλά ενδέχεται να συνεισφέρουν σε μια γενικότερη αποδυνάμωση των ρω-

46. *OMRI Daily Digest*, 9 Ιανουαρίου 1997.

47. *OMRI Daily Digest*, 10 Ιανουαρίου 1997.

48. Alexei Arbatov, «Russian Foreign Policy Thinking in Transition», στο Vladimir Baranovsky (επιμ.), *Russia and Europe*, ό.π., σ. 144.

σο-ευρωπαϊκών σχέσεων καθώς υποδηλώνουν ένα είδος πολιτικής αποδέσμευσης της Ρωσίας από την Ευρώπη.

Η αντιπαράθεση δε θα αποτελεί μια νέα έκδοση του Ψυχρού Πολέμου, καθώς ένα τέτοιο καθεστώς δε θα έχει στη διάθεσή του την ιδεολογία της παγκόσμιας επέκτασης, ούτε την επαρκή οικονομική και στρατιωτική δυναμική για στρατηγική ισότητα. Όπως έχει παρατηρήσει ο Karaganov, «ο πρώτος Ψυχρός Πόλεμος ήταν μια τραγωδία, ο δεύτερος, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ήταν επικίνδυνος, αλλά περιείχε στοιχεία μιας ιλαροτραγωδίας, και ο τρίτος, αν συμβεί, θα αποτελεί μια φάρσα».[49] Είτε φάρσα είτε ιλαροτραγωδία, το αναπόφευκτο αποτέλεσμα θα είναι μια νέα σύγκρουση με καταστροφικές συνέπειες τόσο για τη Ρωσία όσο και για την Ε.Ε.

Προκειμένου να αποφευχθεί η πραγματοποίηση του σεναρίου της αντιπαράθεσης και η ανάδυση μιας εθνικιστικής, νεο-ιμπεριαλιστικής Ρωσίας, καθώς και η παρεπόμενη δημιουργία μιας γεωπολιτικής «μαύρης τρύπας» στον κρίσιμο χώρο της κεντρικής Ευρασίας, με ανεξέλεγκτες συνέπειες για τη σταθερότητα και ασφάλεια στην ευρύτερη περιοχή, θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο που θα επιτρέπει την ομαλή αφομοίωση της Ρωσίας στο νέο γεωπολιτικό περιβάλλον και θα αποθαρρύνει, το εύλογο ώς ένα βαθμό, ρωσικό αίσθημα αποκλεισμού και ανασφάλειας. Αυτό συνεπάγεται συστηματικοποίηση των επαφών με τη Ρωσία πριν από τη λήψη σημαντικών δυτικών αποφάσεων που την αφορούν και την επηρεάζουν άμεσα και, κυρίως, την εξασφάλιση δυνατότητας στη Ρωσία να εμβαθύνει τη σχέση της με το ΝΑΤΟ, την προς ανατολάς επέκταση του οποίου εκλαμβάνει ως απειλή σε ζωτικά της συμφέροντα στον πρώην σοβιετικό χώρο. Ιδιαίτερα η Δύση πρέπει να κατανοήσει ότι η Ρωσία βρίσκεται σε μια διαδικασία ριζικού ανασχηματισμού. Η επί δεκαετίες κεντρικά ελεγχόμενη οικονομία αντικαθίσταται από την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, το βεβαρημένο από την τσαρική απολυταρχία και σταλινική τρομοκρατία πολιτικό σύστημα αντικαθίσταται από την κοινοβουλευτική δημοκρατία, ενώ η μία χώρα που αποτελούσε κάποτε την ΕΣΣΔ έχει τώρα αντικατασταθεί από δεκαπέντε κράτη, το πρότυπο σχέσης μεταξύ των οποίων δεν έχει ακόμη αποκρυσταλλωθεί. Το ση-

49. Robert D. Blackwill - Sergei A. Karaganov, «Introduction and Conclusions», *ό.π.*, σ. 21.

μείο, λοιπόν, εκκίνησης μιας συνεκτικής δυτικής πολιτικής πρέπει να είναι η συνειδητοποίηση των δυσχερειών της μεταβατικής περιόδου στη Ρωσία και της εγγενούς αδυναμίας της να μετασχηματιστεί άμεσα.

Συμπεραίνοντας, πρέπει να τονιστεί ότι είναι πολύ νωρίς ακόμη για να αποκλειστεί το σενάριο της αντιπαράθεσης. Πράγματι, ο αβέβαιος χαρακτήρας της μεταβατικής περιόδου στη Ρωσία τείνει να προκαθορίσει το ακαθόριστο και ασαφές του μέλλοντος της σχέσης της με την Ευρώπη, και γι' αυτό είμαστε αναγκασμένοι, τουλάχιστον για το άμεσο μέλλον, να ζήσουμε με την πιθανότητα και των δύο ακραίων σεναρίων, μεταξύ των οποίων υπάρχει ασφαλώς μια ευρύτατη περιοχή ενδιάμεσων σεναρίων. Νομοτελειακές, ωστόσο, θεωρήσεις που παρουσιάζουν το αποτέλεσμα της μεταβατικής περιόδου ως *a priori* αντιφατικό με την έννοια και το περιεχόμενο μιας εταιρικής και συνεργασιακής σχέσης Ρωσίας-Ευρώπης ενέχουν τον κίνδυνο να αποδειχθούν αυτοεκπληρούμενες προφητείες.